

ФАЙДАЛЫ БИР КИТАБ

М. Рагулузаде «Дан сөкүлөндө» ады китабында адам нөлөрүнөн бири олан өңүчүлүгү багында охучуларга мүйбөн төсөвүр оятмага чалышышдыр. Ушагы буу үчүн жазымыш бу китабта ретоничи-эни баш горуларга, борада яшай мүйбөн төсөүр чинсаи нефиланларын багы, илдир тушларын чинсаи артырмак, ошлары гору-румак, бабеле бу сабада шпелдерин үзүрине дүшөн вазифалар багында даныш-шылдыр. М. Рагулузаде овчулугун دولت Әһәмийәтيني көстөрмөдә барабар, совет кичиларинда вәтәниязини төбөтүна, төбүн ие'жат вә сәрвәтләрина мөһәббәт һисси оятмак истәжини вә буна мүйбөфәг оамуш-лур.

Язычы бүтүн бу мәсәләләрн өз оху-чусуна гуру мүйбәкмәләрә дейил, ов ма-чараларинин, овда баш веряши марәгли һадисәләрини тәсвири процессиндә вермәбә чалышышдыр. Китабдаки һекайәләрдә һавәскал овчулар өзләринин көрдүкләри ениликләрдән вә башларына кәлән һадисәләрдән данышырлар. Анчаг М. Рагулу-заде овла алағалар олан ади мачаралары, овчулугун чох марәгли әйләнчәләрини садәчә тәсвир әтмәкдә кифәйәтләмәжини вә бир сәйра мүйбүн пәтлимә-тәрбиәвини мәсәләләрә дә тохунмушдыр. Бу мәсәләләр осәри идеяча даһа дә долгунлашдырмыш, актуаллашдырмыш вә онун тәрбиәвини әһәмийәтيني артырмышдыр.

Мәсәлә, «Ишыглар янды» һекайәсиндә язычы адамларынды арасындаки шәхси достлуғу, сәммип алағә вә гайгыкешлиини тәсвир әтмәклә янашы, үмүхалг мөнафеи уғрунда фәдәкарлығ киши йүксәк әллаги сифәтләри дә көстәрир. Бу рунда язы-мыш осәрләрини кәңчәлийини тәрбиәсиндә бөйүк әһәмийәтيني бардыр.

«Дан сөкүлөндә» китабында гөвүлүш башга мүйбүн бир мәсәләни көтүрәк. Һәзә дә әдә әһләләр вар ки, әдә үшәг әл-ләдгә, яхүд сәзә бахмадгә оңу сәкит әтмәк үчүн чин, гуябаны вә с. киши мөвһүми адларә гөрхүдурлар. Яхүд тө-биәт һадисәләринин сиррини, сәбәбләрини билмәбән «мо'чүзә», «руһларә» шәһан гочалар, мөвһүмәтә әтиғад әдән бәзи адамлар әштикчәләри, я дә көрдүкләри төбүн бир һадисәни гөрхүч бир шәкндә, дини-мөвһүми пәрдә алтында данышыр вә бу мөвһүмәтә ушағын |бейиннә ерт-мәбә чалышырлар. Буидан сонра ушаг төбүн һадисәләрини сиррини билмәдйиннә көрә төк галығдә, таранлығдә көзүнә көрүнән һәр тутгун шейдән гөрхур. Буна көрә дә ушағлары вә кәңчәләри шәһид-мәг ләзәмдыр ки, чин, шейтан, гуябаны вә с. мөвһүми гүвәләр һәгигәтдә йохдур. Буналары анчаг төбиәтин сиррләрини билмәбән мөвһүмәтчи әләмләр, мөһиләр үйдүрмушлар. Ушағлардә бәзә бир инағ пратмаг вә оиларны шүүрунда мөвһүми гүвәләр гаршысында гөрху һиссини чи-хармаг ишиндә бәдин әдәбиятын рәту чох бөйүкдур.

Бу мә'нада М. Рагулузаде «Бош гөрхүләр» ады һекайәсини көзәл тәр-биәвини әһәмийәтيني бардыр. Мүәллиф бу-рада истәр шөферини хәтирәтени, истәрәдә дә она чыхмыш адамларын дөһнә кон-аринда гәрбә бир «мо'чүзәбә» рәст кәл-мәләрини төбүн шәкндә тәсвир әдир. Кәңч охучу олдугча марәғли бир шәкндә дәмләмыш «Бош гөрхүләр» һекайәсини охуғдә пианыр ки, фосфор гаранлығдә

* М. Рагулузаде, «Дан сөкүлөндә», Ушагкәңчәшәр, 1952-чи ил, редактору К. Мәммадов.

ишыг верир, күләк әдәкчә ичи бөш тур-балардан, дөһирә, агач я дашын бир-биринә тохунмаслығын мүйбөн сәсләр чыхыр.

Буна көрә дә кун ичи вә шейтан һа-ричәләрини кәчә яры хәрәбәдә мөшәл илдириб төй әләмәсиндән сәйбәт ачмаг мөвһүмәтдән башга бир шей дейилдир. Охучу ишәшәр ки, бәзә төбиәт һадисә-ләри гаршысында яһимкәбә дүшмәйин һеч бир әсәси йохдур.

Буидан башга М. Рагулузаде гөйд әт-дйишмә киши ушаг вә кәңчәләрин вәтәнә мөһәббәтيني, вәтәниәрәрилик дуйғулары-ни вә бу кичик вәтәнәшларын ифтихар һиссини даһа дә артырмаға чалышыш-дыр. Бу мәсәләдә мүйәллиф овла әләғаләр олан һадисәләрдә кифәйәтләмәбәрәк әлпә-жидәкә ениликләрдән, нефт фәһләләринин сарлы вә мөдәни һәгигәтдән, гәдир совет әләмәлини ярадычы әмәйиндән бәһс әт-миш, инаса әлиә төбиәтин чох аз бир вахт ичәрисиндә нечә сүр'әтә дөйшиди-йини көстөрмишдир. Бу чәһәтдән мүәл-лиф «Ишыглар янды» вә «Әһият» һе-кайәләриндә мүйбөн дәрәчәдә мүйбөфәг ола билмишдир.

Ләкин төсәсүфдә гөйд әтмәк ләзәмдыр ки, истәр бу ичи һекайә, истәрәдә «Тә-дә түйбәкни сифәси» ишбәтәни әсиф вә гүсүрлүхдур. «Ишыглар янды» һекайәсиндә бәдин үмүхләшдирмә әсифдир. О, һека-йәдән даһа чох сөпүк бир очеркә бәзә-йир. Язычы ифадә әтмәк истәдийи фибри бәдин дөһнәләрдә көстөрмәк өвәсинә гуру мүйбәкмәләрә, бә'зән дә бир тәңгидчи ки-ши сирф тәңгиди хәсийбәт дашыли, бәдин үмүхләшдирмә илә һеч бир әләғәси оа-мәли ишәһәтләрә мурәччәг әдир.

Һекайәдә бир фәктик сәһн дә вардыр. Мүәллиф языр: «Һәзә артыг хейли ачыл-мыш, чәркә илә дөһнәдә узаныб кәдән әлектрик дирәкләри айдын көрүнүр, аичаг дөһнә буруғларындан даһа ишыг кәл-мирди...»

Рәшид судакы биринчи дирәйи кечди. Пәһничибә яхынлашдырды. Далғалар онун башындан ашдырды... Ләкин о дурмадан ирәлиләйирди. Бухур, пәһничи дирәйә чәтди. Ону тутуб бир ән хурлу. Отрағинда нәсә ахтарырды. О, гәйишәпә далғаларын арасында нә таначаг? Бир аз да, бир аз да ирәлиләди. Гырылмыш мөфтилин учуғу тәһиә керн гәйигдә. Дирәйә дырманды...

Бирдәп, әвәлчә онун мөфтилә битиш-дирдйин ердән кичик бир мави гырылмыш прәдәдә вә бир анда дөһнәдәки чәркә-чәркә ишығлар янды...»

Әвәлчә, буғу билмәк ләзәмдыр ки, дө-һнә буруғларына әлектрик мөфтиләләри дирәкләрә кәтәсп, мөфтилә сүжүн ичнә бурахылар. Дикәр тәрәфдән ләмчәнини тәсвир әтдийи киши дөһнәдә нә чәркә-чәркә ишығ вар, нә дә чәркә-чәркә дөһнәдә узаныб кәдән әлектрик дирәкләри. Учү-чү тәрәфдән буруғларә кәдән әлектрик әнержиәси о гәдәр гүвәтәли олур ки, она тохунмағ инасаи үчүн төһлүкәлидир. Мү-әллиф әзү дә буғу бәлә көстөрив ки, «Күләйини ишдәтәли бир һәмләсиндә дөһнә тәрәфдән шимшәк чәхмәсинә бәзәләр кәл-гәмәшдирән кәйүмтүл бир парызлы илә бөгүг бир шаггылыты гөһү». Бурадан да, көрүнүдүй киши гырылған мөфтилә тө-хунмағ чох гөрхүлүдур. Ләкин һекайә-нин гәһрәмәны Рәшид «далғалар башынд-ан аша-аша» мөфтилин учуғу тапыр, инасаимыш яш дирәйә дырмашыр вә сүмбә ернә ишләтдийи мис мөфтилә илә әлектрик чәрәлишини бирләшдирив.

Рәшидин бу сәһр-жәһәлини әләсәс-тан шей дейилдир.

«Әһият» һекайәсиндә нәсә М. Рагулу-заде мәзунә вә фибринә үйғун ифадә формасы тада бидмәдйиннә көрә һекайәдә инадирычылығ вә сәммийбәт әдир. Уч-дәрдә илли мүддәтиндә 15 ки-лометрлик мөсәфәдә бауадығ гүру-лулуш, батәғлығи ортәсәлидәки гәдгәни ериндә шәһәр бичимди, әлектрик әнержи-силә тө'кии әдәмиш кәзәл бир яшәйиш мөһтәгәп сәлимимыш, батәғлығ башдә-баша мөһәсулар тәрләч чевриамыш, гура-лығдә оғу гурули кичик кәлләр бирләш-диримыш вә онун күчү илә гүвәтәли әлектрик станциясы гурулушлур. Инди һәмйи ердә машина-трактор станциясы вә с. вардыр. Һекайәдә нәсә бу мәзунә үй-ғун гүвәтәли вә сәммийбәтлә инасаи инадиран бәдин ифадә йохдур. Мүәллиф ениликдән данышыр. Ләкин һисә әдәләр ки, о тәләсп, әмәлә кәлмиш бүтүн ени-ликләри, бүтүн вариәтә бирдән-бирә көс-төрмәбә чәдә әдир. Буна көрә дә һекайә дөһнәдә әсиф бир очерк олур. Язычы бәр-биринини арасында даладал прәдмет вә әши саймаға, фәкт көстөрмәбә башлабяр. Һәгигәт мүйбөн дәрәчәдә ерсиә оларәг бәзә-мәйә мүйб көстөрив вә тәсвирдәки әлчүгү итирив. Мәсәлән, ова чыхмыш доктор өз дөстү Сүләйманын әвиңә кәлир. Мүәллиф дәрһал отағын ичидәкәләри бир-бир сә-дәләмәгә башлабяр: «Ортада ачылма әмәк отәлу дөһрәсиндә ярығмағ стуллар, оту-рачагы вә сәйбәчәбәйи әриф Губа хал-чалары сәлимимыш бир диван варды (?) (гәрибдир, ортада гөвүлүш әмәк столунуң отрағинда диван!). Бир күндә гийгачына гөвүлүб, үзәринә чүрбәчүр кичик бүст вә фигуралар дүзүлүш бир иланнә, яһәндә кичи бир тумба, үстүнә «Һакы» радио гөвүләдичис, о бири күндә язы столу, яһәндә кресло, ики вытаб шкафы, ыхары башда гәшәнк бир бүфет варды» (әмәк отағында һәм иланнә, радио гөвүләдичи, һәм дә язы столу) (?)».

Дәмәк Сүләйман вә онун андәш варды вә мөдәни бир һәят сүрүр. Доктор нәсә онун әвиңә ишығлар яндығи сонра, йә-ни ахшам кәлмиш, әв сәһибини хөбәрләр әтмәк үчүн гапыдагы әлектрик пәһничини дүймәсини басмышдыр. Инди көрүп мөдә-ни колхөчү Сүләйман ишдән сонра, ах-шам өз әвиңдә нечә истирәһәт әдирмиш вә гөшәги гаршыламаға чыхдығдә онун көрәкәи нечә имыш: «Онун дөһнәдә ор-дән вә мөдәл дөһнәләри, Сәсәлиәт Әкәйи Гәһрәмәны уадуғу дә парыздабярды. Әй-шиндә бәзә рәшкә көвәрәт булу вә әйни парчадан гөлифә шәһәр, ағында гәһвәйи үзүнбөгәз, башында сүр дөһндән папағ варды».

Бу ишәни пәтичәсидир? Әнүн пәтичә-сидир ки, язычы, Сүләйман вә онун тим-сәлирәдә чичәкләпән колхөз һәгигәт һа-гында охучудә төсәвүр оятмаға чәли-шыр. Ләкин бүтүн буналары ери кәдәкчә бәдин ләһнәләрдә вермәк әләсинә Сүләй-манын башындагы напағында тутмуш, ағындагы үзүнбөгәз чөкмәсинә, әвиңдә-ки инашнәдән тутмуш китаб шкафына гәдәр һәр шей тәләсәк сәдәләмәг йоду илә кәтмишдир.

«Ишыглар янды» һекайәсиндә дә оху-чуну инадиран чәһәтләр вардыр. Язы-чы дөһнәдә ки, Рәшид габагыла фәһлә-ләдугу киши яхшы өмчү вә һәмәччә ча-ләндир, о. Умүхиттәфәг әвфәлиһәт бә-хышында бривичилик гәзәнмишдир, бля буна инашырыг вә һеч дә төвчүб әтми-

ри. Ләкин мүйбөн дәрәчәдә гә. Рәшид-ән мәһир (дәмәк язычы мәһир бля. Беттә-ән мәһир) кәһмәчә чәләмәшр. Бля бунә инашнырыг. Бу әртәг өз олдугуну кә-нишәмишдир. Бу әртәг «Ушуглар» дәмәдир-киши тәрәфдир. Ушуглардә дәмәдир-киши дүз чох ичидир. Рәсәмәдәдә һәр-рәкни ишдәришә, тәрәбинини вә дүс-сәйбәтләни нәзәрә әмәк ләзәм кәдәби-киши, бәдин әдәбията дә һәр бир сәзүи, һәгигә бағлайчылығи дә мөһәсәмиш вә ишләмә ернә бичир веримләшдир. Бу чәһәтдән осәсән чох мүйбөфәлийәтәли, марәғли вә һәм дә тәрбиәвини әһәмийәтә мәлән олаи «Тәдә түйбәкни сифәси» һе-кайәси дә һөгәсансыә дейилдир.

Мүәллиф, дөһләтин гаһун-гаһдасыны по-ларәг гәдәгән әлүмүми гөрүләрдә гүп овламаға чыхан адамларын һағли оларәг күзүн шәкндә, мүйбөн дәрәчәдә сәти-рик плакдә вә карикәтур вәзифәдә тәс-вир әдир. Буна көрә дә бири арығ, үзүи, дикәри кәдәк, йөгүн олан бу иш «өвчү-чү» Дөһнәдә вә Сәпчә Шәһәсә бәзә-дир. Ләкин бурада дә бә'зән осәләрин әл-чүсүнү, вәзмини итирдйиннә көрә ина-дирычы вә долгун карикәтур образ яра-мыр.

«Дан сөкүлөндә» китабындагы «Бразил-дә овчусу» вә «Сәһәр шөфәги» һекайә-ләри истәр дили вә истәрәдә бәдидли-йи әтибаридә башгаларындан даһа мүй-бөфәлийәтәлидир. Биздә бә'зән кәңч язы-чылар, хусусән кәңч шәһирләр бейпәхлалг мөвһүдә ушағларын һәгигәтдән осәр языр-лар. Ләкин бу осәрләр бир иш тәрәфәт һәгигәти алмыш бир-биринә ошһәр сүжәт үзәриндә гурулур, осәрин әвәлиндән онун сөзү мө'дәм олур вә биз осәри охуғдә онун гәзәтләрдән көтүрүлүб «бәдидләш-дирдйинини» һисә әдирив.

Ләкин М. Рагулузадедин бейпәхлалг мөвһүдә ләдәғи бу ики һекайәси, хусусән «Сәһәр шөфәги» олдугча марәғли сүжәт хәттә үзәриндә ишишәф әтидрихир вә бурада язычы хәләмәлини гүвәси әзүнү көстәрир. «Сәһәр шөфәги» һекайәсиндә М. Рагулузаде вәтәниәрәр бир корәли ушағын пәтичә образыни яратмышдыр.

Ким ады бу корәли ушаг, яшлы адам-лар киши һәрәкәт әдир, вәтәнин агыр кү-нүндә бүтүн кәнд әһәлисини, хәстәләрини гәйгәсинә гәлир, өз һәгигәт төһдә гәр-шысында оласа дә хәлгән мөнафеи үт-рундә фәдәкарлығ көстәрир. Анасы төһ-дәлини һисә әдиб Ким она бурадымағ пә-төмәдикдә о, аһәсиндә дейир: «Аһачан, мән сәһип сөзүлдән һеч бир вахт чыхма-дымәм, чыхмарам дә. Аичаг ону бля ки, мән илдә төк сәһип олгун дейиләм, бүтүн гәдгәни, бүтүн хәлгән олгунәм. Мән өһдә-мә көтүрмүшәм ки, кәнддә гәдәләрәи әлшдән кәлән гәдәр әмәкдә тө'кии әдәм. Буғу илдә мөһдән башга һеч ким әдә бил-мәз. Мән дә һәр нечә оласа, бу вәзифәни ерпнә стирмәдийәм».

Мүәллиф американ чәләдәришини, Ән Сын-ман гөшүләрәлини ишдәришәлиғи-ни, онлара гаршы Кимини вә хәлгән бә-дәдийи пүтиғам һиссини вермәк үчүн ени ифадә вәһтәси вә кәзәл бөиләр тәһмиш-дыр. Аһәсиндәки әбитәләр Кимини бә-зыг тутан ердйини атошә тутуғдә бнә әдә кәлир ки, бу ялгүзәләр хәлгән ру-зәсуна әл атыр, хәлгә атош ачырлар. Ким өз бычәгыны онларын үрәйинини бә-гышнә сәңчдәдә биздә бәлә гәһәт әмәлә кәлир ки, бу бычәғлары бүтүн өз атыр, бычәғ хәлгән ишдәгәм вә гәзәб сымволу-на чевриләр.

«Бразилидә овчусу» һекайәсиндә дә ов-чулудгән данышылар. Ләкин бурадагы американ «өвчүсү» ади өвчү дейил, о иш-сәк, көрнә ушаг, мүстәмләкә хәлгәри өв-чүсүдур. О, һөйванларын, пәһшиләрн ола-дыр. Әкәсинә бу вәһшинин өвү Түркиядә инасаи оғуна чыхмыш вә мө'сум бир көрпә-ни гәһиңә буадымышдыр. М. Рагулузаде бу һадисәни дә үмүхләшдирив вә американ әбитәләрини Түркиядәки әбәһишәлиғи-ны, Түркиядә һәким дәрәләриңини сәт-гәһишәлиғи пәһә әдир.

Американы мейор Кей түрк пәдәвикии Алһорин мәчлисидә өз нөвбәти «сәркү-зәштләриңдән», «өвчүдүг мөһәрәти вә гәһ-рәмәлиғиңдән» ағләсәмигәз үйдүрмәләр данышыр. Әләттә, бу үйдүрмәләрә Түр-кйәнин «пәчиб» хәһмәләриңдән башга һеч ким инашлар. Ләкин мүәллиф чох ерди-еридә ифта әдир ки, бәлә үйдүр-мәләр яһиңә Кейә ади дейил, бу үйдүр-мәләрин һәмиҗә Америкәдагы һәлшәдү-ишә сәһә мәркәзинини бурадығи ма-чәрәләрдән кәлир.

Үһәмийәтлә М. Рагулузаде ери дүш-дүкчә башга һекайәләриңдә дә мүйбөн буржуа чәһийәтиниңи чышәдәләриңи, буржуа мөдәнийәтиниңи чүрүлүб ифшәт вермәбә башладығыны әчәб көстөрмәбә чалышыр. «Бош гөрхүләр» ады һека-йәсиниңи бир ериңдә Гәрбин буржуа мө-дәнийәтиңә истәһәз әдәрәк языр: «Де-йилрәр ки, бир әшәһәйи гүйбүтүдү чүр-бәчүр рәккәләрә батырыб дәһиңә бир бөс гөһләр. Әшәһә гүйбүтүдү чырадығә бу бәздә бир «ләһнә» әмәлә кәлиб вә һә-миҗә бу дөһнә Парисдә мүйәсир Ләрнә буржуа ләсәмәләри сәркисидә биринчә-лик гәзәһәб...».

Бәди. Аврәпаның мүйәсир буржуа мөдә-нийәти вә ишчәсәнәти бәлә бир күлүгчә пәһийәтдәдир.

Бәһс әддийишә бүтүн буналар көстөрив ки, «Дан сөкүлөндә» китабы ушағларын үчүн фәйдалы бир осәрләр вә әдәбият-ында оңу яхшы гөшәбөгү киши ишдәт-ләндирмәк олар.

П. ХӘЛИЛОВ.